

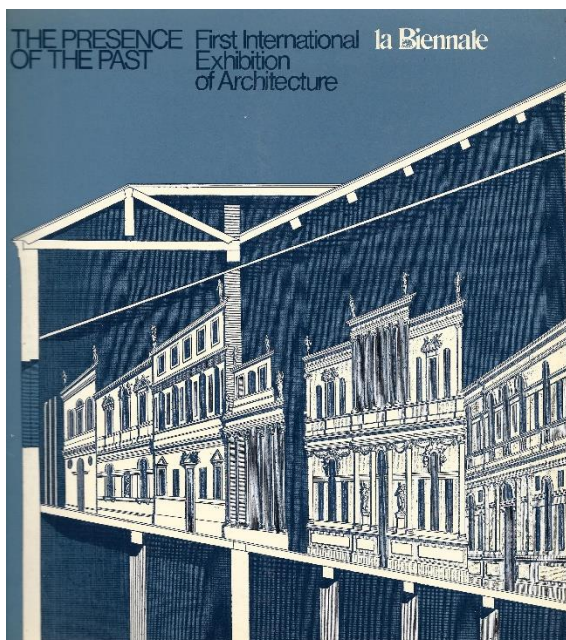
Paolo Portoghesi 1931-2023

Op 30 mei overleed de in Rome geboren architect Paolo Portoghesi (1931-2023). Europa verliest één van de uitzonderlijke bouwmeesters die niet enkel veel kon bouwen maar ook als groot intellectueel bijdragen leverde om de rijke geschiedenis van de bouwkunst te herontdekken, van de barokmeesters tot de Brusselse art-nouveau. Hij was in 1980 ook de directeur van de Biënnale van Venetië met de spraakmakende expositie "The present of the Past". Met de indrukwekkend presentatie "*Strada Novissima*" werd het thema Postmodernisme geïntroduceerd.

Portoghesi komt met woning Baldi in Rome (1959) tevoorschijn in de Italiaanse en internationale media. Geen strak modernisme maar een creatie waarin zijn voorliefde voor een geconstrueerde barok tot uiting komt. Zich laven aan het verleden zonder een kopie te maken. In die jaren publiceert hij zijn studie betreffende de barokarchitect *Guarino Guarini* (1956) die vooral in Turijn actief was. In de jaren zestig volgden nog grensverleggende studies: *Michelangelo architetto* (1964) in samenwerking met Bruno Zevi, *Roma Barocca* (1966) en het overzicht van het oeuvre van een andere barokarchitect *Francesco Borromini* (1967). In de jaren '80 komt Christian Kieckens, via Pieter De Bruyne, in contact met Portoghesi die een grote invloed op hem zal uitoefenen. In 1982 trok Kieckens naar Rome om het werk van Borromini te bestuderen wat resulteerde in een reeks tekeningen van zeven kerken van Borromini in Rome (1983- 1986). De grote collectie boeken rond barok die Kieckens verzamelde zijn nu een onderdeel van zijn archief dat een onderkomen heeft gevonden in het VAI, het Vlaams Architectuur Instituut.

Biënnale Architectuur in Venetië

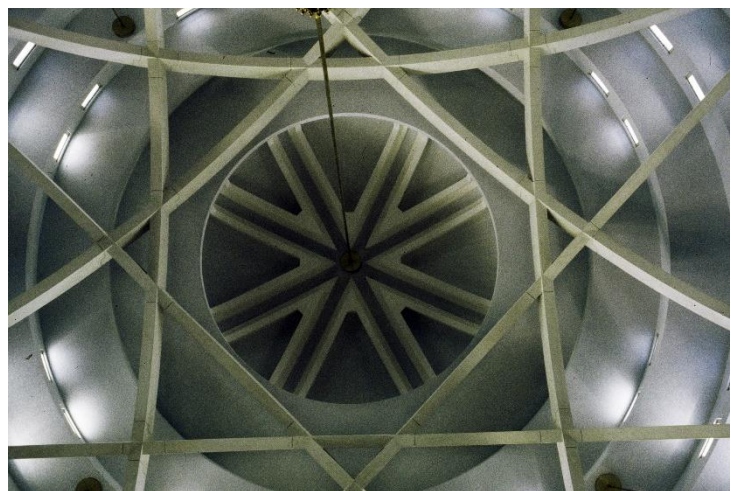
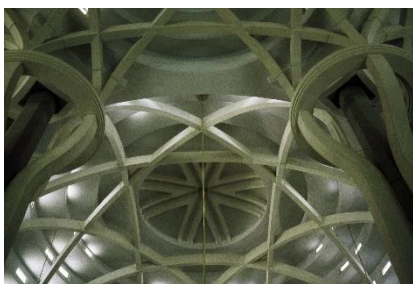
In 1979 wordt Portoghesi directeur van de Biënnale in Venetië. Hij gaf aan

architect Aldo Rossi de opdracht om een drijvend theater te ontwerpen. De *Teatro del Mondo* is één van de iconen geworden van de Italiaanse architectuur en van wat postmodernistische architectuur kan betekenen. Deze tijdelijke constructie legde de band tussen de stad en het geheugen van Venetië.

In het Arsenale complex werd een tijdelijke nieuwe straat opgetrokken met hoge gevels geproduceerd door de decorbouwers van de Romeinse filmstudio's Cine Città. Daarin kregen een diversiteit aan ontwerpers een plaats zoals Frank Gehry, Rem Koolhaas, Charles Moore, Hans Hollein, Michail Graves en anderen. Toen ik in het najaar 1980 deze Biënnale bezocht was het duidelijk dat hedendaagse architectuur een veelheid aan richtingen had gekregen in plaats van één bepaalde opgelegde keuze.

De nieuwe moskee in Rome

Foto's moskee Marc Dubois

De moskee van Rome is een absoluut meesterwerk van Portoghesi. Ontworpen halfweg de jaren '70 werd de eerste steen pas geplaatst in 1984 en dit na fel protest. Een moskee in Rome met als thuishaven de katholieke kerk was een stap te ver, werd zelfs gezien als een agressieve daad. Pas in juni 1995 werd de moskee in gebruik genomen, gelegen ten noorden van Rome aan de voet van de Monte Parioli. Het is één van de grootste moskees in Europa met een oppervlakte van 30.000 m² en plaats voor 12.000 mensen. In juni van het zelfde jaar bezocht ik dit indrukwekkende complex samen met de flamboyante Portoghesi, een bezoek dat ik niet vlug vergeet. In augustus van dat jaar publiceerde ik een artikel in Knack met als titel "Het geschenk van de Islam".

ARCHITEKTUUR

HET GESCHENK VAN DE ISLAM

De Romeinse moskee, een syntese tussen oost en west, tussen heden en verleden.

EIND JUNI is in de eeuwige stad de grootste Europese moskee ingehuldigd. In het begin van de jaren zeventig, in volle oliekrisis, beloofde Italië dat de islamwereld in Rome een cultureel centrum met moskee kon bouwen. Dat het Vaticaan niet gelukkig was met die toezegging hoeft geen betoeg. De architecten *Giorgio Mosca* en *Portoghesi* wonnen al in 1974 de wedstrijd, maar de bouwwerken konden pas halfweg de jaren tachtig starten.

De geestelijke vader is professor *Paolo Portoghesi* uit Rome. Hij was een van de eersten die belangstelling had voor onze art nouveau. Samen met *Franco Borsi* publiceerde hij in 1970 het eerste standaardwerk over het oeuvre van *Victor Horta*, de bouwmeester die nu vereeuwigd is op ons bankbiljet van tweeduizend frank. Als directeur van de architectuurbibliografie van Venetië maakte hij in 1980 de legendarische tentoonstelling *De aanwezigheid van het verleden*, voor velen de eerste grote post-modernistische expositie. Zijn belangstelling ging vooral uit naar het oeuvre van de grote Italiaanse barokarchitecten *Guarino Guarini* en *Francesco Borromini*. Zijn boek over Borromini is tot op heden het standaardwerk.

Ook in zijn realisaties, vanaf de woning *Baldi* uit 1959 in Rome, toont Portoghesi zijn verzet tegen een modernisme dat historische referenties en verwijzingen naar de natuur wil elimineren. Het herinterpreteren van het verleden vraagt creativiteit en is voor hem noodzakelijk als remedie tegen de verarming van de architectonische uitdrukking.

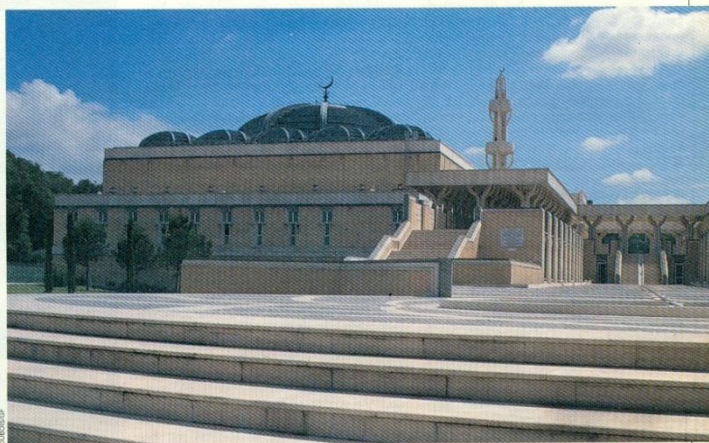
Portoghesi's visie komt het sterkst tot uiting in de nieuwe moskee in Rome. Een nieuw boek en een rondreizende expositie, samengesteld door *Stefania Tuzi*,

beklemtonen de relatie tussen natuur en architectuur en de verwijzing naar de historische voorbeelden. Het assimileren en het transformeren van diverse culturele invloeden in de bouwkunst betekenen voor hem een verrijking.

RIBBEN. Het complex is meer dan een moskee. In een zijvleugel bevinden zich

handen als van ranke palmbomen met bovenaan verschillende vertakkingen. Het lijfelijke van de mens en de natuur is het leidend motief in de structurele opbouw van de moskee. De vrijstaande fijne minaret heeft een bijna art nouveau-achtig aspect. Het is vooral de florale tematiek van de art nouveau die hier te voorschijn komt.

De moskee is geen replica van een bouwwerk uit een van de islamlanden. Hierin ligt juist haar grote betekenis. Zo gaf Portoghesi het grondplan van de moskee dezelfde afmetingen als het Romeinse *Panteon*. De geometrie van het plan, het zoeken naar de ruimtelijke consequenties van een centraalbouw vinden wij ook terug in de westerse renaissance bouwkunst. In het interieur herneemt hij de vierledige slanke kolommen, de dra-

Moskee Rome: het lijfelijke van de mens en de natuur is het leidend motief.

een expositieruimte en een grote bibliotheek. Zoals in het *Institut du Monde Arabe* in Parijs willen ze het publiek laten kennismaken met de grote rijkdom van de islamitische cultuur. In de open ruimte tussen die vleugel en de moskee vloeit water in een smalle gleuf; dit lange kanaaltje is een duidelijke verwijzing naar de betekenis en de poëzie van het water in het *Alhambra* in Granada. Door de verfijnde detaillering en een niveauverschil maakt Portoghesi het water ook hoorbaar.

Wat onmiddellijk opvalt, is een bos van vierledige slanke kolommen die bovenaan opgaan. Het roept associaties op van zowel open, biddende moslim-

Binnenzicht moskee: de sfeer van een bos waar het licht wil binnendringen.

gers van een imposante koepelstructuur. Door het toevoegen van verbrijzeld marmer en parelmoer aan het beton bezitten de kolommen een grote klaarheid, waarmee de slankheid van de gehele compositie nog wordt versterkt. Voor de bekleding van de muren werd een beroep gedaan op ambachtslieden uit Marokko. De kleine, manueel afgekapt mozaïeksteentjes bezitten een schitterend kleurenpalet. Ook het witte stucwerk dat ter plaatse werd uitgegraved, is de voortzetting van een eeuwenoude traditie.

BAROK. Het indrukwekkendst is de koepel, een verfijnd spel tussen ribben en een blauw geschilderd plafond. De magistrale koepel van de moskee van Tlemcen is één van de referentievoorbeelden, ook de barokkoepels van de architecten Borromini en *Vittone* liggen aan de basis van zijn ontwerp. Portoghesi maakt zelfs een vergelijking tussen de ribbenstructuur en de complexe opbouw van de Perzische muziek. Via zeer kleine openingen in de koepel infiltreren de zonnestralen naar binnen. Hierdoor ontstaat de sfeer van een bos waar het licht op intensieve wijze wil binnendringen.

De subtiliteit die wij in de natuur ervaren, wil Portoghesi vasthouden in zijn architectuur. Er komt ook zijdelings licht binnen, de indirecte verlichting is een oplossing zoals bij Borromini. Bepaalde details verwijzen naar Portoghesi's grote bewondering voor de architectuur van de Amerikaanse bouwmeester *Frank Lloyd Wright*. Van een dogmatisch kopiëren van enkel islamarchitectuur is in de moskee dus zeker geen sprake.

De materiaalkeuze en de verzorgde details bepaalden in grote mate de bouw-prijs, het bedrag van 1,5 miljard is afkomstig uit 23 islamitische landen. Het is een waardig geschenk van de islam aan Rome, de stad waar de katholieke kerk haar thuishaven heeft. Drie jaar geleden sprak kardinaal *Silvio Oddi* nog van „een belediging voor Rome“, de oppositie vanuit het Vaticaan is ondertussen geluwd. Portoghesi is er in geslaagd een link te leggen tussen de Romeinse barok en de rijke bouwtraditie van de islamwereld. Rome, een stad met een rijke complexe gelaagdheid in haar architectuur, is een monument rijker.

■ **Marck Dubois**

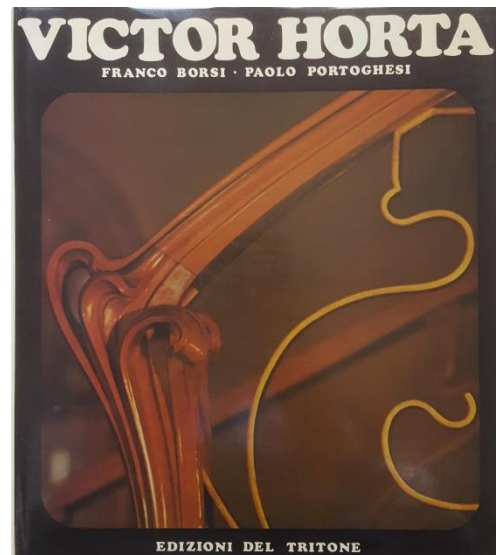
„Natura & Architettura. La Moschea di Roma“, Fabbri Editori, Roma, 1994.

KNACK 2 augustus 1995

De moskee is geen replica uit een islamland. De basisafmetingen verwijzen naar het Pantheon in Rome. De ruimtelijke opbouw heeft affiniteiten met de renaissance- en barokarchitectuur. De elegantie van de kolommen verwijst naar de natuur en de art-nouveau. Indrukwekkend is de grote koepel met als referenties de historische Islam voorbeelden en de koepels die Borromini ontwierp. Portoghesi is erin geslaagd een link te leggen tussen de Romeinse barok en de rijke bouwtraditie van de islamwereld.

Portoghesi & Victor Horta

Dit jaar staat Brussel in de picture met de art-nouveau die rond 1900 erg bepalend is geweest in de bouwkunst. Het hoogtepunt is de restauratie van Maison Hannon van architect Jules Brunfaut. Het pand gelegen aan de Brugmannlaan stond in de jaren '70 op de lijst om gesloopt te worden. Na een grondige restauratie kan dit pand opnieuw worden bezocht.

Het eerste boek betreffende het oeuvre van Victor Horta verscheen in 1969. De boek verscheen in Franse editie bij Editions Marc Vokaer Brussel in 1970. Nadien ook verschillende vertalingen in het Engels en Duits.

De internationale ontdekking van de Brusselse architectuur en het oeuvre van Horta komt op naam van de Italianen. In 1969 verscheen bij *Edizioni del Tritone* het boek "Victor Horta" van Franco Borsi & Paolo Portoghesi met een voorwoord van de voormalige medewerker van Horta, architect Jean Delahaye. Vergeten wij niet dat het Volkshuis van Horta in Brussel in 1965 werd gesloopt. Een internationale actie om dit meesterwerk te behouden leverde niets op.

Marc Dubois Juni 2023